

CUVÂNT ÎNAINTE

Secolul IV a fost pentru creștinismul răsăritean „secolul de aur” al înfloririi sale teologice și duhovnicești, care a urmat ieșirii din lunga epocă a catacombelor și persecuțiilor. A fost veacul precizării dogmatice a triadologiei în fața provocării arianismului, dar totodată și secolul înfloririi monahismului și ascetismului în replică față de secularizarea crescândă a creștinismului pe măsură ce devenea un fenomen de masă. Acum se constituie în Egipt monahismul în cele trei forme clasice ale sale – eremitic, semieremitic (sketic) și chinovial –, despre acesta dau mărturie Viețile Sfinților Antonie și Pahomie și colecțiile de apoftegme ale Părinților deșertului, adunate ulterior în faimosul *Paterikon* și sistematizările acestei spiritualități oferite de Evagrie Ponticul sau Ioan Cassian. Tot acum se dezvoltă în Asia Mică, în Mesopotamia și Siria o serie de mișcări ascetice cu caracter rigorist și harismatic și manifestări adeseori radicale, cum au fost eustațianismul și mesalianismul, condamnate de Biserica oficială. În formele ei extreme, această mișcare de înviorare duhovnicească ne este cunoscută din câteva liste cu propoziții eretice condamnate de o serie de sinoade din intervalul 340 (Sinodul de la Gangra) și 430 (Sinodul III Ecumenic de la Efes). Forma moderată, ortodoxă, a acestei mișcări este cea pe care ne-o atestă un bogat corpus de literatură duhovnicească cunoscut sub numele de *Corpusul Macarian*, și a cărui cea mai cunoscută formă e cuprinsă în cele 50 de *Omilii duhovnicești* care au circulat sub numele Sfântului Macarie Egipteanul. Spiritualitatea inimii vehiculată de aceste omilii, cu accentul lor pe afectivitate și interioritate, precum și caracterul lor biblic și popular – diferit de limbajul intelectual și savant al spiritualității egiptene evagriene, care a dat însă limbajul, sistematizările și structurile esențiale proprii spiritualității răsăritene – a contribuit în chip decisiv la enorma popularitate a scrierilor macariene atât în lumea

Bizanțului târziu, cât și în spațiul occidental, unde au fost traduse, devenind un ferment important al mișcărilor pietiste germane și metodiste. Peste tot, ele au circulat bucurându-se de prestigiul marelui ascet care a fost Sfântul Macarie cel Mare.

Ca atare, *Omiliile duhovnicești* macariene au avut parte de o receptare susținută și în spațiul Ortodoxiei românești, bucurându-se de nu mai puțin de trei serii de traduceri: începând cu cea veche a dascălului paisian Macarie, publicată în 1775, trecând cu cea a pr. prof. Cicerone Iordăchescu, publicată în 1931, și parafraza în 150 de capitole cuprinsă în volumul V al *Filocaliei* românești apărut în 1976 și terminând cu cea a pr. prof. C. Cornițescu editat în 1992, în volumul 34 al colecției „Părinți și Scriitori Bisericești”. Interesul teologilor români față de scrierile și spiritualitatea macariană a fost cu toate acestea redus, cu excepția pr. D. Stăniloae, autor al unui studiu publicat în nr. 1–2/1958 din *Mitropolia Olteniei*, cu doar câteva luni înaintea arestării și întemnițării sale. În acest studiu pr. Stăniloae s-a raliat opiniei filologului clasicist Werner Jaeger; plecând de la paralele strânse constatate între așa-numita *Epistola Magna*, care prefațează versiunea cea mai lungă a Corpusului Macarian, și scrierea *De instituto christiano* a Sfântului Grigorie al Nysei, filologul german a crezut că *Epistola Magna* ar fi o adaptare populară pentru uzul monahilor a tratatului nyssanian, *De instituto*. Aceasta ar permite infirmarea tezei susținute începând din 1920 de către patrologii occidentali. Plecând de la prezența literală în Omiliile macariene a unora din propozițiile condamnate ca mesaliene de sinoadele din 390–430, specialiștii din secolul XX abandonaseră definitiv atribuirea Omiliilor lui Macarie Egipteanul, susținând acum teza identității lor cu „Asketikon”-ul mesalian condamnat. Regăsirea ideilor macariene în opusculul nyssanian constatată de Jaeger i s-a părut pr. D. Stăniloae că oferă în același timp soluția ideală pentru salvarea ortodoxiei Corpusului Macarian pusă acum serios în cauză de teoria originii mesaliene a acestuia – și implicit a întregii spiritualități răsăritene (cf. K. Deppe, 1971) –, cât și posibilitatea de a menține atribuirea lui tradițională Sfântului Macarie Egipteanul. Această poziție a fost menținută în teologia românească până de curând. Într-o teză de doctorat susținută la Facultatea din București în 2004 și publicată în

2005 cu titlul programatic *Viața, personalitatea și învățătura ascetico-mistică a Sfântului Macarie Egipteanul*, teologul Adrian Gh. Paul (azi conferențiar la Baia Mare) și-a propus să argumenteze și demonstreze această poziție, o poziție însă imposibil de susținut, fără a sfida evidențele, în actualul context științific.

Acesta s-a modificat substanțial din 1960 încoace, pe de o parte, prin apariția în ediții critice în anii 1961, 1964 și 1973 a textului primelor trei din cele patru tipuri diferite în care a circulat literatura duhovnicească macariană, precum și a *Epistolei Magna* în 1984 – editorul R. Staats demonstrând definitiv împotriva lui Jager că nu „Macarie” l-a prelucrat popular pe Grigorie al Nyssei, ci, invers, Grigorie al Nyssei l-a stilizat pe „Macarie” –; iar, pe de altă parte, de studiile esențiale ale benedictinului J. Gribomont dintre anii 1957–1980, de monumentală monografie postumă a lui Hermann Dörries despre „teologia lui Macarie/Simeon” în 1978, precum și de cercetările decisive ale lui Columba Stewart din 1991 și Kl. Fitschen din 1998, la care s-a adăugat cea a lui M. Plested din 2005 despre „moștenirea macariană în Răsărit”. Aceștia au demonstrat dincolo de orice îndoială apartenența Corpusului Macarian la spațiul siro-occidental dintre Mesopotamia, Capadocia și Armenia, precum și faptul că autorul lor, un „fericit” bătrân fără nume, nu numai că nu a fost eretic mesalian, dar a fost un critic al mesalianismului din interiorul însă acelei ample mișcări de înviorare ascetico-harismatică a vieții creștine din Siria occidentală răspândită de aici în Mesopotamia, Armenia și în Asia Mică. O mișcare care a cunoscut devieri eretice și sectare, dar s-a bucurat și de simpatia unui Sfânt Părinte capadocian, cum a fost Grigorie al Nyssei.

Întreaga această complexă problematică se impunea să-și găsească reflectarea și în teologia românească. Spre bucuria noastră, preotul Cătălin Pălimaru, interesat de problematica experienței duhovnicești, a acceptat această provocare, rezultatul investigației sale exemplare, atente la detaliu și stăpână pe întreaga stufoasă literatură științifică a chestiunii, reprezentându-l remarcabila lucrare prezentată ca proiect de teză de doctorat în teologie. Redactată pe baza unei ample bibliografii, însumând 50 de surse, 12 dicționare, 73 de cărți și 109 articole, valorificate în multe note infrapaginale, lucra-

rea își desfășura argumentația după un plan clar și frumos, limpede conceput și elaborat, fiind alcătuită din 12 capitole prefăcute de o scurtă introducere și încheiate de câteva pagini de concluzii.

Clară și bine organizată, „Introducerea” circumscrie limpede tematica și obiectivele cercetării, justifică opțiunea metodologică (conexiunea siriană și caracterul ortodox, antimesalian) și enunță etapele demonstrației menite să pună în evidență Corpusul Macarian ca expresie a Tradiției vii și autentice a monahismului (deși mai corect ar fi fost „ascetismului”) răsăritean și „o lucrare clasică de viață duhovnicească” pe firul călăuzitor al temei „experienței spirituale” proprii misticii pnevmatice caracteristice creștinismului sirian.

Primele trei capitole alcătuiesc o secțiune introductivă cu caracter de prolegomene. Un prim capitol este dedicat prezentării veritabilei „odisei” științifice prin care s-a ajuns în cele din urmă la circumscrierea cât mai aproape de realitate a controversatei teme a „paternității” Corpusului Macarian. Autorul face pe rând istoricul cercetării și tabloul manuscriselor, după care punctează elementele de critică internă și externă care permit datarea și localizarea Corpusului Macarian în Siria occidentală și Mesopotamia superioară (cursul superior al Eufratului) cândva între anii 360–390, într-un mediu a cărui amprentă siriană – evidentă la nivelul imaginilor-cheie ale „amestecului”, „umplerii” și „locuirii” – este astăzi indubitabilă. Cel mai probabil autorul a fost un „fericit Simeon”, nume care apare în unele manuscrise, un personaj duhovnicesc care și-a propus să corecteze din interior deviațiile eretice și excesele harismatice și antinomiste prin care mesalienii au distorsionat mișcarea de învioreare ascetică din acea zonă din a doua jumătate a secolului IV.

Capitolul II schițează într-o primă secțiune tabloul conexiunilor și convergențelor stabilite de cercetarea din ultima jumătate de secol între Corpusul Macarian și eforturile similare ale episcopilor-asceti capadocieni Eustatie, Vasile și Grigorie de a domestici mișcarea ascetico-harismatică din Armenia și Asia Mică. O a doua secțiune înfățișează, pe baza surselor istorice și a listelor ereziologice, istoricul și doctrina sectei mesaliene active în Siria, Armenia și Asia Mică în intervalul 360–430, și al cărei prozelitism și atitudine antieclezială și antisacramentală au stârnit reacția drastică și condamnările unui

șir întreg de sinoade din Asia Mică. După care se arată că, provenite dintr-o distorsionare și decontextualizare a ideilor macariene, listele antimesaliene nu pot fi un criteriu pentru judecarea ortodoxiei Corpusului Macarian. Cu toate acestea, nici Corpusul grec Macarian, nici Cartea siriacă a Treptelor nu sunt scrieri mesaliene, ci aparțin aceluiași fond comun al creștinismului aramaic din Siria, cu caracteristicile lui iudeo-creștine, cu ascetismul, accentele biblice și simbolismul lui specific, peste care s-au grefat și elemente de cultură și filozofie elenică.

După această indispensabilă încadrare a figurii enigmaticului „Macarie” și a literaturii „macariene” în contextul lor propriu – decisivă pentru interpretarea lor adecvată –, autorul dedică un al 3-lea capitol introductiv temei „experienței spirituale” în tradiția răsăriteană în general. După câteva clarificări terminologice privitoare la vocabularul patristic al experienței, este precizată, pe urmele lui K.Ch. Felmy și A. Golitzin, dubla caracteristică paradoxală și integratoare a experienței spirituale în Răsărit, o experiență în același timp obiectivă și subiectivă, eclezială și personală, liturgic-sacramentală și ascetico-mistică. După care e analizată succint relația dintre teologie și experiență în gândirea patristică și neopatristică, precum și „derapajele” experienței spirituale falsificate prin scindarea unității ei în alternativele egal reducăționiste și păgubitoare ale scolasticismului intelectualist sau pietismului sentimentalist, veritabile „maladii” ale creștinismului modern, cu reverberații în toate confesiunile.

Următoarele opt capitole (IV–XI) constituie substanța propriu-zisă a lucrării, fiind consacrate diverselor aspecte ale „teologiei experienței” oglindite în scrierile Corpusului Macarian. Un prim capitol al acestei secțiuni (cap. IV) este dedicat unei atente puneri în evidență a „specificității” și particularităților experienței spirituale la Macarie, începând cu vocabularul acesteia – sunt analizați termenii specifici *aisthesis*, *peira*, *plerophoria* (care vor fi relansați într-un mod similar șase secole mai târziu de Sfântul Simeon Noul Teolog) – continuând cu insistența pe experiența personală actuală nemijlocită a realităților duhovnicești și apelul la experiența proprie. Experiența spirituală este la Macarie o realitate atotcuprinzătoare, dinamică, pedagogică, progresivă și alternativă, incluzând atât

experiența răului și a părăsirii, cât și plenitudinea experienței slavei și luminii dumnezeiești, atunci când sufletul este cercetat de har. Această experiență complexă face temeiul autorității duhovnicești a povățuitorilor încercați și garantează eficiența pedagogiei și predicii lor.

Capitolul următor (cap. V), o schiță de antropologie spirituală, tratează despre „locul” experienței: omul credincios și interioritatea lui. Un prim subcapitol prezintă crearea și constituția duală a omului alcătuit din suflet, chip al lui Dumnezeu, și trup, „haină a sufletului și templu al Duhului Sfânt”. Într-o viziune nondualistă, biblică, trupul e văzut ca participând și el la slava dumnezeiască și menit unui destin eshatologic. Dar specific macarian e accentul pus pe interioritate ca „topos al harului”, a cărei statică și dinamică autorul o analizează cu subtilitate într-un subcapitol aparte, în care evidențiază locul esențial al „minții”, situate în inimă, și al „simțurilor duhovnicești” („inimii” fiindu-i consacrat un capitol aparte). Un excurs special argumentează inadecvarea clișeului repetat obsesiv (și popularizat la ortodocși de pr. J. Meyendorff), pe urmele unei taxonomii preliminare a pr. I. Hausherr din 1935, care susține existența în spiritualitatea răsăriteană a unei polarități între o școală sau mistică „intelectualistă”, evagriană, și alta „sentimentală”, macariană. Un capitol aparte (cap. VI) este rezervat de autor temei centrale și definitorii pentru spiritualitatea macariană, a „inimii” ca sediu ultim al interiorității omului. Abordarea ei se face pe baza a două excursuri care schițează locul inimii în Scriptură și în tradiția răsăriteană în general. Macarie este însă autorul unei atotcuprinzătoare „teologii a inimii”, pline de realism și atente la „ambivalența” manifestărilor ei – atât „sălaș al răului” și „arenă a luptei duhovnicești”, cât și „templu al lui Dumnezeu” și „loc al slavei” Lui – atent reliefată de autor.

Ambivalența inimii se reflectă nemijlocit în ambivalența experienței, care în dinamica ei poate fi atât o experiență a răului, cât și una a harului. Capitolul următor (cap. VII) urmărește atent „experiența răului la Macarie”, care ocupă un loc amplu și frapant, caracteristică în scrierile Corpusului Macarian; sunt evidențiate pe rând realitatea, originea și natura răului, căderea lui Adam cu toate urmările ei devastatoare asupra relației omului cu Dumnezeu, cu firea

lucrurilor și cu firea omenească în general. Tragedia răului zugrăvită cu realism în toată amploarea seducțiilor și ravagiilor lui nu-l conduce pe Macarie nici la dualism ori satanism, nici la predestinaționism ori pelagianism (cum s-a întâmplat în mesalianism). Răul din om ține de lucrarea Satanei și a voinței omului, dar pentru creștin experiența lui are un sens în primul rând pedagogic, conducându-l la recunoașterea limitelor puterii sale proprii și la necesitatea harului dumnezeiesc pentru izbăvirea din el. Iar harul este adus de Iisus Hristos Mântuitorul, Cel care dezrădăcinează răul sădit adânc și natura umană și moartea, plata lui. De aceea autorul inserează pe drept cuvânt aici un dens și excelent capitol hristologic esențial în economia lucrării, dedicat unui aspect insuficient evidențiat în literatura existență, și anume „Întrupării Domnului ca temei al experienței spirituale plene”. Un prim subcapitol urmărește experiența manifestării prefigurative exterioare și ocazionale a Slavei lui Dumnezeu în patriarhii și profeții Vechiului Legământ, care n-au reușit să biruie definitiv păcatul și să depășească moartea. Aceasta a avut loc abia prin Întruparea și Pătimirea mântuitoare a lui Hristos Răscumpărătorul și Restauratorul naturii umane căzute ca loc permanent al Slavei lui Dumnezeu. Autorul analizează atent hristologia macariană, o hristologie perfect ortodoxă înrudită cu cea capadociană și alexandrină, dar centrată soteriologic pe taina economiei mântuirii omului, cu un accent special pe pogorârea lui Hristos la iad și sensurile ei ascetice. Scopul și reversul Întrupării Fiului lui Dumnezeu în Hristos este însă „îndumnezeirea” creștinilor, care, așa cum arată autorul, este descrisă într-un limbaj transformațional caracteristic, fiind înfățișată ca o „metamorfoză” duhovnicească a omului sub lucrarea harului ca o umplere de har, o îmbrăcare în slavă și o transformare în lumină. O experiență progresivă a luminii – de care au avut parte Adam, Moise și Hristos, într-o intensitate și interiorizare crescândă –, comunicată creștinilor în Botez și trăită acum în ascuns, pentru a se manifesta deschis și plenar în eshaton, în slava Împărăției viitoare.

Experiența mântuirii în Hristos în dublul ei sens, negativ și pozitiv, de eliberare a omului de rău, păcat și moarte, și de sădire în el a vieții lui Dumnezeu, trebuie să devină experiența tuturor creștinilor botezați. Aceștia și-o asimilează printr-o viață duhovnicească de as-

ceză și rugăciune. În mod logic, autorul dedică un consistent capitol (cap. X) analizei „asceticii macariene”, generic sub care discută în detaliu problemele controversate legate atât de asceză în sens strict, în dublul ei aspect: exterior, fizic, și interior, de război nevăzut cu gândurile și ispitele, cât și de rugăciune și de efectul lor în cei desăvârșiți, care este nepătimirea. Autorul pune în paralel învățăturile lui Macarie cu cele ale mesalienilor pentru a evidenția contrastul izbitor între concepția exclusivistă despre rugăciune și cea antinomistă despre nepătimire aflate la baza harismatismului mesalian și echilibrul realist și integrator al viziunii macariene care nu pune în opoziție, ci, din contră, în corelare și interdependență asceza cu harul (Macarie nu este pelagian, dar nici predestinaționist protestant), rugăciunea cu asceza și cu Sfintele Taine, harismele cu Biserica, nepătimirea – care nu echivalează automat cu impecabilitatea – cu etica și responsabilitatea (Macarie nu este mesalian, ci un adversar al sectei).

După ce a analizat „ascetica macariană”, ca realizare a experienței vindecării active a creștinilor în Biserică, autorul vine cu un capitol (cap. XI) despre „mistica macariană” ca expresie a experienței pasive a Slavei dumnezeiești atât în această viață, cât și în eshaton. Capitolele X și XI sunt precedate de un amplu și important capitol (cap. IX) despre „dimensiunea eclezială a experienței” în scrierile macariene. Este un capitol necesar și foarte important în economia de ansamblu a lucrării, fiindcă el respinge lectura distorsionată strict interiorizantă de care a avut parte Corpusul Macarian în receptarea lui pe linia pietismului protestant. Spiritualizarea Bisericii și a Tainelor nu înseamnă pentru Macarie depășirea sau punerea lor în paranteză. Autorul demonstrează acest fapt evidențiind pe rând locul și rolul Bisericii, Botezului și Euharistiei/Liturghiei în gândirea duhovnicească macariană. Pe urmele creștinismului aramaic, sirian, Macarie vede o interdependență indisolubilă între cele trei ipostaze ale Bisericii: din suflet, din cultul liturgic și din cer. Liturghia Bisericii apare drept mediere esențială între suflet și cer servind ca paradigmă a vieții ascetico-mistice văzute ca Liturghie interiorizată, în care efortul ascetic e asimilat proscomidirii darurilor prefăcute apoi mistic de Duhul Sfânt. Un rol la fel de important îl joacă Botezul atât ca realitate sacramentală, cât mai ales ca paradigmă a vieții ascetico-mistice. Și

aici Macarie ține în echilibru și conjuncție aspectul sacramental și cel harismatic puse în opoziție de mesalieni. Un subcapitol special e dedicat de autor controversatei viziuni macariene a coexistenței harului și răului/păcatului în sufletul celor botezați, teorie răstălmăcită fie ca mesalianism, fie ca protestantism avant-la-lettre. Sensul ei real este frumos explicat de autor ca realism al experienței umane și avertisment al necesității unei lupte ascetice permanente pentru creștini împotriva abuzului mesalian al ideii de nepătimire. Critica adusă de Diadoh acestei viziuni nu este o respingere a viziunii macariene, ci o revizuire și o corecție a criticii antimesaliene a lui Macarie însuși printr-o mai clară distincție între planul sacramental-ontologic și cel voluntar-ontic, precum și printr-o mai nuanțată teorie a coexistenței harului și Satanei în sufletul celui botezat (harul e prezent în adâncul inimii, dar răul e prezent prin voință la periferia ei și în trup).

În fine, autorul dedică un ultim capitol (cap. XII), unei schițe pe urmele cercetărilor lui K. Fitschen și M. Plested a „influenței Corpusului Macarian asupra spiritualității răsăritene” atât eleno-bizantine, cât și siriene. Cele câteva pagini de „Concluzii” oferă un rezumat limpede și util al întregii cercetări.

Scrisă într-un stil științific agreabil și incitant, trădând o capacitate de analiză a detaliilor, dar și putere de sinteză, pătrundere și maturitate teologică, această lucrare reunește în chip fericit atributele excelenței. Vine totodată să umple un gol de multă vreme resimțit în literatura teologică românească contribuind astfel în chip binevenit la substanța și calitatea demersurilor acesteia.

Arhid. Prof. dr. Ioan I. Ică jr